JUHENDMATERJAL nr 1

Eetikakoodeksi rakendussüsteemi viis pädevust

Prof Halliki Harro-Loit ja TÜ eetikakeskuse töörühm

Eetikakoodeksi rakendamisel keskendutakse viie pädevuse arendamisele, mis on vajalikud eetiliste dilemmade lahendamiseks haridusasutuse eri tasanditel. Rakendussüsteemi väljatöötamise ja eduka töös hoidmise eelduseks on, et organisatsioonis on protsessi kaasatud võimalikult palju asutuse (või ka hariduskogukonna) liikmeid.

Eetikakoodeksi rakendussüsteemi viis peamist pädevust on:

Märkamisoskus ja moraalne kujutlusvõime

Vajalik on harjutada oskust märgata olukordi, kus tekivad eetikaga seotud probleemid. Need olukorrad asetatakse eetiliste põhimõtete raamistikesse (nt õpetaja eetikakoodeks, kooli head tavad ja kokkulepped) ja olukordade üle arutledes võetakse arvesse nendes sõnastatud väärtusi ja printsiipe. Märkamisoskus sisaldab olukordade kirjeldamist hariduskogukonna eri osapoolte (nt juhi, õpilase, õpetaja, tugitöötaja, klassijuhataja, lapsevanema) perspektiivist.

Nõu küsimise, abipalve ja kaebuse esitamise formaatide loomine

Eetikakoodeksi rakendussüsteemi toimise eelduseks on, et organisatsiooni liikmed oskavad enda märgatud juhtumeid või eetilisi küsimusi sõnastada ja nõukoda neid menetleda. Selle jaoks on vajalik luua sobivad formaadid ja harjutada nii nende sisustamist kui ka menetlemist (analüüsi).

Nõu küsimine

Nõu küsitakse siis, kui hariduskogukonna liikme jaoks pole selge, kas olukord võib potentsiaalselt või tegelikult olla *eetiliselt küsitav*.
Tuleb mõelda, kuidas julgustada hariduskogukonna osapooli küsima nõu, kui mingi olukord tekitab muret, aga on ebaselge, kellele ja kuidas muret kurta ning mida sellises olukorras teha.

Näide 1: Nõukoja poole pöördub õpetaja, kes on kooli ainus bioloogia õpetaja. Tema enda laps hakkab peagi tema käe all õppima ja ta soovib küsida nõu, milliseid võimalus tal on, vältimaks olukorda, kus tema laps võiks sattuda teiste õpilaste surve alla.

Näide 2: Lasteaiaõpetaja abi pöördub nõukoja poole, kuna lapsevanemad küsivad tema käest õpetaja käitumise kohta infot. Lapsed räägivad kodus, et kardavad üht õpetajat, sest ta riidleb nendega kogu aeg. Samas hommikul lapsi üle andes ja õhtul koju viies on õpetaja väga sõbralik, nii et vanemad on segaduses. Õpetaja abi on ärritunud käitumist ka ise tähele pannud, aga ei taha kolleegi peale kaevata.

Näide 3: Nõukoja poole pöördub murelik lapsevanem, kellele tundub, et lapse klassis kiusatakse tema last. Laps ei räägi millestki konkreetsest, aga on hakanud kooli vältima. Klassijuhataja ei oska vanemat aidata. Vanema küsimus on: kellel koolis on moraalne kohustus tegeleda tema lapse ja tema murega?

Abiküsimused nõu küsijale:
1. Palun kirjeldage võimalikult täpselt olukorda või olukordi, mis Teile muret teevad.
2. Mis on see abi või soovitus, mida saada soovite?

Tuleb arvestada, et kuna iga juhtum on mingis mõttes unikaalne, siis tuleb vastavalt olukorrale sõnastada lisaküsimused. Neil lisaküsimustel on õpetaja või pöörduja enesereflesiooni toetav funktsioon. Õpetaja võib tajuda eetikaalast probleemi, st tal on moraalne märkamisoskus (vt esimesena kirjeldatud pädevust), kuid ta ei ole veel seda probleemi vajalikul kujul sõnastanud.

Lisaküsimused esimese näite kohta:
1. Kas Te olete mõelnud, kuidas tagada hindamise neutraalsus? Kuidas vähendada subjektiivsust (nii liiga karmi kui ka liiga leebet hindamist)?
2. Kas olete taganud, et Teie seos/suhe õpilasega on avalikult teada?

Nõukoja esimene saavutatav oskus on analüüsida ja kaaluda, kas ja millises ulatuses saab nõukoda nõu anda ja kas nõu andmiseks on teavet piisavalt.

Abipalve esitamine

Abipalve esitamine on nõu küsimise ja kaebuse esitamise vahepealne formaat. See võib olla olukord, kus mõni koolipere liige ei taha otseselt kellegi peale kaevata (st soovib vältida süüdistamist), kuid soovib, et tekkinud olukord või kellegi suhtumine

muutuks. Või soovib ta algatada arutelu olukordade kohta, kus abipalve esitaja ise ei tee otsust.

Näide 4: Suure linnakooli ajalooõpetaja on korduvalt märganud, et nende koolis eelistatakse tunniplaani ja töökoormuse määramisel reaalainete õpetajaid. Tema kolleegide seas levivad kuulujutud, et mõned neist – eriti just matemaatikaõpetajad, keda koolis napib – teenivad teistest täiskoormusel töötavatest õpetajatest kõrgemat palka. Õpetaja pöördub nõukoja poole, tõstatades küsimuse õiglusest.

Näide 5: Lasteaiaõpetaja pöördub nõukoja poole küsimusega, mida ette võtta, kui erivajaduse kahtlusega lapse vanemad ei ole nõus ka peale korduvaid vestlusi erispetsialistide arvamust küsima ega uuringuid läbi viima. Õpetaja tunneb, et tema kvalifikatsioonist ja oskustest jääb puudu, et last vajalikul määral aidata. Lisaks on tekkinud olukordi, kui laps on agressiivsushoos rünnanud rühmakaaslasi.

Abiküsimused abipalve esitajale:
1. Milles seisneb probleem, mille puhul tunnete, et selle lahendamine pole Teie võimuses?
2. Milline on Teile teadaoleva info põhjal probleemse olukorra võimalikult täpne kirjeldus?

Abipalve probleemi lahendamiseks aitab luua haridusasutuses avatumat ja dialoogilisemat kommunikatsioonikultuuri. Abiküsimine on võimalus tuua nõukoja ette pikemat aega kestnud olukordi, mis võivad, kuid ei pruugi olla vastuolus õpetaja eetikakoodeksi ning asutuse hea tava ja kokkulepetega.

Kaebus

Kaebuse esitamise vajadus võib tekkida olukorras, kus keegi märkab väärkäitumist või eetikakoodeksi rikkumist, või, veelgi enam, korduvaid rikkumisi ühe või mitme haridusasutuse töötaja poolt. Kaebuses on oluline välja tuua, milles kaebaja arvates rikkumine seisnes (viide koodeksile) ning milline on kaebaja seos eetikaalase väärkäitumise episoodi(de)ga. Kaebuse eesmärk on paluda abi sekkumiseks või väärkäitumise lõpetamiseks.

Näide 6: Lapsevanem esitab nõukojale kaebuse, et rühma õpetaja annab igal õhtul tema lapse kohta negatiivset tagasisidet, rääkides, mis probleemidega on sel päeval rinda tulnud pista. Muuhulgas kuuleb seda nii laps ise kui ka teised lapsed ja nende vanemad, kes parasjagu garderoobis viibivad. Vanema sõnul on nende lapsel (ja ka neil endil) tekkinud vastumeelsus lasteaeda tuleku vastu. Samuti ei soovi nad osaleda arenguvestlusel, sest teavad, et see koosneb peamiselt nende lapse kritiseerimisest.
Lapsevanema arvates rikub õpetaja eetikakoodeksi järgmisi tegevuspõhimõtteid:
4.1 Õpetaja hindab, kellele ja millist infot on vajalik edasi anda. Ta kaalub teabe jagamise võimalikke tagajärgi nii vahetus suhtluses, organisatsiooni sees kui ka avalikus ruumis.
3.3 Alaealise õppija pere ja õpetaja töötavad partneritena, austades õppija autonoomiat ja kuulates tema arvamusi. Õpetaja teeb pingutusi selle koostöö algatamiseks ja hoidmiseks.

2.1 Õpetaja kohtleb õppijaid võrdselt – ta ei diskrimineeri ega eelista kedagi isiklikust meeldimisest, soost, sotsiaalmajanduslikust või muust grupikuuluvusest lähtuvalt.
2.2 Õpetaja arvestab õppijate vajadustega, hindab iga õppija arenguvõimalusi ja lähtub õppetöö planeerimisel ja läbiviimisel jõukohasuse ning võrdväärsete võimaluste loomise põhimõttest.
2.4 Õpetaja annab õppijatele edasiviivat tagasisidet ning jälgib, et hindamiskriteeriumid on õppijatele teada ja arusaadavad.
Samuti pole lähtutud õppeprotsessi juhtimise põhimõttest „õppija võimestamine ja paindliku õpitee kujundamine toimub tema väärikuse ja autonoomia austamise kaudu, arvestades seejuures tema vanuselisi jm piiranguid“.

Näide 7: Lapsevanem esitab nõukojale kirjalikult järgmise juhtumikirjelduse.
2. aprillil käesoleval aastal tuli minu viiendas klassis käiv poeg koju vihasena ja ütles, et tema enam inglise keele koduseid töid tegema ei hakka. Kui temaga rääkisin, tunnistas ta mulle, et vahetunnis võtsid klassikaaslased tema koolikotist välja inglise keele vihiku koduse tööga ja sodisid seda. Inglise keele õpetaja küsis minu pojalt, miks tema kodutöö on soditud ja minu poeg vastas, et tema ei sodinud. Õpetaja palus pojal töö uuesti ümber kirjutada.
Helistasin õpetajale ja küsisin, miks ta ei sekkunud nii ilmse kiusamise peale, nagu õpetajate eetikakoodeks ette näeb. Õpetaja vastas, et tema arvates oleks tema sekkumine teinud asja hullemaks, seda enam, et minu poeg ei olevat olnud eriti valmis juhtunut selgitama.
Ma leian, et õpetaja on rikkunud eetikakoodeksi punkti 2.7 „Õpetaja märkab kahjustavat käitumist ning sekkub sellesse. Füüsilise ja vaimse vägivalla korral ta sekkub kohe“. Veelgi enam, ka peale telefonikõnet ei teinud ta midagi, millega ta minu arvate rikkus punkti 2.5 „Kui õpetaja märkab, et õppija õigused on jäänud tähelepanuta, on tal kohustus sekkuda“, kuivõrd minu teismelisel pojal ei ole mõjukust ega kogemust, et kiusamisolukorra lahendamist juhtida. Õpilaste käitumise juhtimine on koolis õpetaja ülesanne. Õpetaja ei tundnud huvi ka selle vastu, miks ma talle helistasin, vaid soovis pigem kiusamisolukorra „vaiba alla“ panna.
Ma soovin, et nõukoda võtaks seisukoha, millist abi peaks õpetaja pakkuma kiusatavale, et tal oleks klassis turvaline õppida ja kooliskäimine ei tekitaks vastumeelsust ainetunni ja aine vastu, mille õppimine on väga oluline.

Abiküsimused kaebuse esitajale:
1. Mis on Teie peamine mure: mis on juhtunud, mida tunnete, mida olete teinud? *Eesmärk on suunata kaebuste esitamist nii, et inimesed annaksid võimalikult neutraalseid ja faktitäpseid kirjeldusi.*
2. Kuidas Te juhtumi osapooltega seotud olete?
2. Milliste õpetaja eetikakoodeksi punktide vastu on Teie arvates toimunud rikkumine?
3. Miks on antud asjaolud, teod (sh tegematajätmised) ja väljaütlemised Teie arvates eetikakoodeksi rikkumine?

7. näite visandlik „lahtiharutus“:
1) Kõigepealt tuleb määratleda need, kes on kirjeldatud juhtumiga seotud. *Antud juhul on seotud osapooled: ema; tema poeg, 5. klassi õpilane; 5. klassi inglise keele õpetaja; hulk klassikaaslasi.*
2) Mida kaebaja kirjeldab ja mida ta ei kirjelda? Kelle käest on kaebaja saanud oma informatsiooni?

Kaebuse kirjutaja kuulis juhtunust oma poja käest. Kaebusest ei selgu, kas ta nägi ka soditud kodutööd. Lapsevanem viitas kaebuses telefonikõnele õpetajaga, kuid ei märkinud aega, millal see toimus ja kui pikk kõne oli. Kaebuse kirjutaja poeg ise sõna ei saa, tema räägitut refereerivad ema ja kaudselt (läbi ema) ka õpetaja. Õpetaja enda kirjeldus juhtunust puudub.

3) Edasi saab tuletada juba mitmeid „teabeauke“, mille alusel paluda osalistelt oma perspektiivi kirjeldusi.

a. Tunnis juhtunu kohta on vaja kirjeldusi nii õpetajalt kui mitmelt õppijalt. Küsimus on, millistelt õppijatelt peale poisi. Ja kas pärast seda, kui õpetaja on omapoolse arusaama esitanud?

b. Telefonikõne suhtes on samuti vaja õpetajalt paluda selgitust, muuhulgas selle kõne aja ja kestuse kohta. Mis oli õpetaja meelest lapsevanema kõne eesmärk? Millist teavet õpetaja lapsevanemalt sai?

Lisame 7. näite õpetaja selgituse:
Eelmise nädalal lõpus 5. klassi inglise keele tunnis oli tõesti episood, kus ühe õpilase kodutöös oli koledaid mahakriipsutusi ja ülekirjutusi. Mul tekkis kahtlus ja ma küsisin poisilt, miks on kodutöö soditud. Ta vastas, et tema seda ei teinud, ja seejärel vaikis, kuigi ma küsisin, kes seda tegi. Pärast minu mitmekordset küsimuse ümbersõnastamist ütles poiss, et ta ei tea. Minu sekkumise määr oli kooskõlas sellega, mida pidasin antud juhul sobivaks. On oht, et kui ma õpetajana iga väiksegi nagina peale sekkun, muutun ma õpetajast politseinikuks, milleks pole mul aega ega kvalifikatsiooni. Nii ma ütlesin ka lühikeses pärastlõunases telefonikõnes poisi emale.

Puuduva informatsiooni märkamine ning juurde küsimine, dialoogi loomine

Kaebuse näitejuhtumi *lahtiharutamise* juures kirjeldasime lühidalt, milline on see teave, mida juhtumi menetlemisel on vaja juurde küsida. Iga juhtumikirjelduse puhul on aga vajaminev lisainfo erinev ja erineva mahuga. Oluline on saada olukorra kirjeldus võimalikult paljude osapoolte perspektiividest. Eraldi on vaja harjutada informatsiooni küsimist viisil, **mis toetaks kõikide juhtumiga seotud isikute enesereflesiooni ja ei sunniks neid kaitsesse**.

Selleks on vaja järgida dialoogi põhiprintsiipe: kuulamine, avatus, empaatia ja võimusuhte minimeerimine kommunikatiivses olukorras.
Oskused, mida juhtumite menetlemisel ja lahendamisel arendatakse:

1. Juhtumiga seotud isikute ja nende tegevuse kirjeldamine;
2. Otseste ja kaudsete infoallikate otsimine ja kasutamine;
3. Sündmuste (ajaliste) põhjus-tagajärg seoste kindlaks tegemine;
4. Faktide ja tõlgenduste eristamine.

Õpetaja eetikakoodeksi tõlgendamine

Eetikakoodeksi rakendussüsteemi keskne oskus on eetikakoodeksi tõlgendamine, st kõigi eetikakoodeksi väärtuste ja tegevuspõhimõtete laualetoomine, mis on juhtumi kontekstis asjakohased. Sealjuures tuleks arvestada, et juhtumis esinevad väärtused või tegevuspõhimõtted võivad ka omavahel põrkuda või lausa vastuolus olla. Näiteks võib mõne olukorra puhul eetikakoodeksi punkt 3.7 „Õpetaja toetab ning julgustab

õppijate ja kolleegide algatusi“ olla vastuolus nende tegevuspõhimõtetega, mis käsitlevad ebakohase käitumise takistamist.
Eetikakoodeksi tõlgendamise oskust arendatakse juhtumiarutelude kaudu, kuid enne seda on oluline, et kõikide asjaosaliste vaade olukorrale oleks kirjeldatud.

Kaalutlemine ja otsustamine

Selle pädevuse esimene oskus on osapoolte perspektiivide kokkuvõtlik sõnastamine. Kaalutlemine tähendab õpetaja eetikakoodeksi, haridusasutuse heade tavade jt kokkulepete väärtuste ning tegevuspõhimõtete võrdlemist. Otsustamine tähendab nende väärtuste ja põhimõtete tähtsuse järjekorda panemist ja oma eelistuste põhjendamist. Sellele järgneb otsuste kirjalik vormistamine.

Näide 8. Kaebus ja asjaosaliste vaated olukorrale
Kooliõde esitab nõukojale kaebuse:
Eile (kuupäev) 3. tunni järgsel vahetunnil nägin, kuidas 6. klassi poisid WC-paberist tehtud läbimärgade nutsakutega pidasid „nutsakusõda“. Küsisin, kas nad annavad endale aru, et see tegevus on kooli ruumides lubamatu. Andsin poistele korralduse kõik nutsakud kiiresti ära koristada. Mida nad minu järelevalve all ka tegid.
Poiste riided olid selleks ajaks võrdlemisi märjad. Seetõttu selgitasin järgmisel vahetunnil 6. klassi juhatajale, milline oli olukord ja kuidas selle lahendasin. Klassijuhataja ägestus ja ütles, et ta on poistes tõsiselt pettunud. 6. klassi juhataja nõudis siis, et me läheksime koos klassi ette ja teataksime, et poistel tuleb selle käitumise tulemusena klassiõhtust eemale jääda.
Mina ütlesin klassijuhatajale, et ma sellise lahendusega nõus ei ole, sest minu arvates rikub õpetaja minu ja poiste vahelist usaldussuhet ja see on minu jaoks äärmiselt oluline väärtus. Õpetaja siiski pahandas klassiga ja määras poistele karistuse nad klassiõhtule mitte lubada.
Leian, et õpetaja on rikkunud järgmisi eetikakoodeksi tegevuspõhimõtteid:
2.9 Õpetaja distsiplineerib ilma ähvardamise ja hirmutamiseta.
3.2 Õpetaja teeb koostööd õppijate, töökaaslaste, lapsevanemate, juhtide jt õpikogukonna liikmetega.
4.1 Õpetaja hindab, kellele ja millist infot on vajalik edasi anda. Ta kaalub teabe jagamise võimalikke tagajärgi nii vahetus suhtluses, organisatsiooni sees kui ka avalikus ruumis.
4.4 Õpetaja on osavõtlik dialoogipartner ning püüab teha vahet kommunikatsiooni- ja väärtuskonfliktidel.

Õpetaja selgitus:
Ma olen alati kolleegidele teada andnud, et soovin olla informeeritud kõigest, mis minu klassi õpilastega toimub või mida nad teevad. Antud olukord võis olla lahenenud meie kooli meditsiiniõe jaoks, sest tema ei tea, et meil on juba pikemat aega olnud lastega juttu impulsiivse ja mõtlematu käitumise pidurdamisest.
Ma olen õpilasi korduvalt hoiatanud, et kooli vara raiskamine ja lõhkumine, teiste õpilaste riiete rikkumine ja ohtlike olukordade tekitamine (antud juhul märg põrand, kus libisemise ja traumade tekkimine oli vaid aja küsimus) on keelatud. Ma olen korduvalt rõhutanud, et keelatu tegemisele järgneb karistus.
Leian, et vastupidiselt meditsiiniõe seisukohale, ma järgin eetikakoodeksi punkte:

2.7 Õpetaja märkab kahjustavat käitumist ning sekkub sellesse. Füüsilise ja vaimse vägivalla korral ta sekkub kohe.
3.8 Õpetaja reageerib manipulatiivsele või ebasobivale käitumisele, teavitades esmajärjekorras sel viisil käitunud inimest ennast.

Poiste ühine selgitus nõukojale (üles kirjutatud ühe poisi ema poolt):
Me saime aru, et nutsakusõda ei tohi koolis pidada. See tekkis kogemata. A pillas kätekuivatuspaberi kraanikaussi ja B tegi talle peeglis lõustu. A võttis märja paberi ja viskas B-d. B püüdis selle kinni ja viskas A-d, kes uksest välja läks, ja tabas hoopis C-d. C vihastas, tegi oma märja nutsaku ja tahtis selle B-le püksi toppida.
Me koristasime põranda ära, väga märg ei olnudki. Klassiõhtust ilma jäämine on ebaõiglane, sest just kõik klassi poisid on seda ette valmistanud. Meditsiiniõde ei oleks pidanud klassijuhatajale kaebama minema.

Otsuse vormistamisel kasutatakse kombineeritult kaht pädevust: õpetaja eetikakoodeksi tõlgendamist (vt ülal) ning kaalutlemist ja otsustamist.
1. Kõigepealt tuleb sissejuhatavas osas refereerida lühidalt olukorda ja siis kõikide osapoolte peamisi sõnumeid: mille üle kaebas meditsiiniõde (koos viidetega eetikakoodeksi punktidele, kuid mitte neid punkte täies mahus tsiteerides); mida tõi välja õpetaja ja millistele printsiipidele tuginedes ta oma käitumist põhjendas; mida tajusid õpilased.
2. Sellele järgneb koodeksi tõlgendamine, st kõikide asjakohaste tegevuspõhimõtete ja väärtuste väljatoomine.
3. Seejärel toimub kaalutlemine ehk nende tegevuspõhimõtete hierarhiseerimine.
4. Lõpuks kirjeldatakse eelnevate sammude põhjal otsust.